

■ УДК 130.2:[793+796]

К. В. Ситченко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ЗМІСТУ КОНЦЕПТУ ТІЛЕСНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА ТАНЦЮ

Висвітлено проблемні питання формування й тлумачення концепту тілесності в культурологічних дослідженнях танцю та спорту, тобто галузей, де людське тіло є предметом як художнього, так і біомеханічного аналізу. Розглянуто різноманітні напрями культивування соматичного начала в людині в історичній рестроспективі розвитку різних форм культури. Доведено, що тілесність в усіх видах фізичної культури та рухових системах культури хореографічної є провідним атрибутом людської індивідуальності, що охоплює категорії фізіологічного, психічного, духовного, природного, соціального, культурного й означає «спрямованість тіла», володіння ним і використання його в різний спосіб.

Ключові слова: тілесність, мова тіла, фізична культура та спорт, хореографічна культура.

К. В. Ситченко, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОГО СОДЕРЖАНИЯ КОНЦЕПТА ТІЛЕСНОСТІ В ІССЛЕДОВАНИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА ТАНЦА

Освещены проблемные вопросы формирования и толкования концепта телесности в культурологических исследованиях танца и спорта — отраслей, где человеческое тело является предметом как художественного, так и биомеханического анализа. Рассмотрены разные направления культивирования соматического начала в человеке в исторической рестроспективе развития разных форм культуры. Доказано, что телесность во всех видах физической культуры и двигательных системах хореографической культуры является ведущим атрибутом человеческой индивидуальности, которая охватывает категории физиологического, психического, духовного, естественного, социального, культурного и означает «направленность тела», владение им, а также разнообразное его использование.

Ключевые слова: телесность, язык тела, физическая культура и спорт, хореографическая культура.

K. V. Sytchenko, postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FORMING CULTURAL CONTENT OF THE CONCEPT OF PHYSICALITY IN THE STUDIES OF PHYSICAL CULTURE AND ART OF DANCE

The paper considers the problematic segments of forming the interpretation of the concept of physicality in the cultural studies of dance and sport, i.e. the areas where the human body is subject to both artistic and biomechanical analysis. The author presents various areas of culturing a somatic principle in a human being in a historical retrospective of the development of various forms of culture. It is proved that physicality in all kinds of physical education and kinetic systems of choreographic culture is the leading attribute of human individuality that encompasses the physiological, mental, spiritual, natural, social, cultural categories and means "the orientation of the body", its possession and using it in different ways.

Keywords: physicality, body language, physical education and sports, choreographic culture.

Постановка проблеми. Проблематика феномену тілесності нині зацікавляє дослідників різних гуманітарних галузей: філософії, психології, фізіології, етнології тощо. Визнаним є той факт, що біологічне тіло людини змінюється набагато повільніше й меншою мірою, ніж розумові здібності та зумовлені ними методи перетворення природних і соціальних форм буття людства. Унаслідок цього складається уявлення про неістотність специфіки тілесного буття людини, що спростовують численні дослідження тілесності у фізичній культурі та мистецтвознавстві (дансології, де рухи людського тіла є предметом як художнього, так і біомеханічного аналізу).

Окрім праць зарубіжних дослідників тілесності — Л. Фейєрбаха, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті, Р. Барта, Ж. Бодрійєра, Ж. Дельоза, М. Фуко та ін., сучасні українські науковці друкують статті, у яких розглянуто різноманітні питання концепту тіла в культурі ХХ — початку ХХІ ст. Переважно категорія тілесності осмислюється у філософській, культурологічній та соціальній площинах (Л. Анциферова, О. Вербицька, Ю. Доброносова, О. Кравченко, Л. Мазур, Ю. Семенова, Н. Чілікіна та ін.). Існують також численні дослідження гендерних та психологічних аспектів концепту тілесності, проте нас цікавитиме, насамперед, фізична (зокрема спорт) та хореографічна культури, де концепт тілесності визначається найнаочніше та є ознакою формування змісту цих категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У праці сучасного українського науковця К. Станіславської досліджено філософсько-культурологічні категорії тіла й тілесності, здійснено історичний огляд розвитку означених понять, проаналізовано основні форми

функціонування тілесності в постмодерністській культурі. Реабілітація людського тіла в європейській культурі ХХ ст. сприяла виникненню різноманітних напрямів і шкіл культивування соматичного начала в людині. «Найпоширенішою формою цього культу став спорт, що виявилось насамперед в активному розвитку єдиної світової спортивної культури, основаної на міжнародному суперництві та олімпійських змаганнях. Ця тенденція зумовила надзвичайну популярність і такого явища, як культуризм (або бодібілдинг) — прагнення «збудувати» своє тіло за допомогою фізичних вправ» [1, с. 40]. Продовжуючи цю думку, зауважимо, що культуризм пропагує досконале тіло як самоціль, для нього неактуальною є ідея спорту як відродження національних спортивних традицій, шкіл, бойових мистецтв тощо.

На думку І. Биховської, тіло, функціонуючи всередині різних підсистем, набуває різноманітних рівнів буття, виявляючись у трьох іпостасях. Природне тіло є біологічним феноменом, утілюючи закони існування, функціонування та розвитку живого організму. Соціальне тіло — результат взаємодії людського організму із соціальним середовищем, реакція на його спонтанні та цілеспрямовані впливи. Культурне тіло є своєрідною квінтесенцією, що додає біологічному та соціально-функціональному рівню особистісного буття [1, с. 249].

Дослідник філософії спорту А. Возний аналізує феномен людської тілесності та її вплив на розвиток фізичної культури як органічної складової загальної культури суспільства. Він досліджує тотожність і відмінність понять «тіло людини» та її «тілесності». Використовуючи різноманіття підходів, парадигм та ракурсів дослідження, дослідник дійшов слушного висновку, що найважливішим методологічним принципом такого дослідження є застосування багатовимірного підходу. Тому науковець характеризує тілесність як:

а) субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатовимірне утворення: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність і таке, що конструюється на їхньому перетині;

б) набір інформаційних, енергетичних, системно-структурних та функціональних властивостей, що належать кожній окремій біосистемі людини;

в) змістовна складова, що вможливує соціальне буття людини та здійснює важливий вплив на структуру фізичної культури, забезпечуючи її існування та розвиток [2, с. 115].

На думку Л. Корецької, тілесність — це «<...> якість і свідчення тілесних реакцій людини, що сформувалися в процесі її життєдіяльності. Тілесність є результатом діяльності триєдиної природи людини (тіла, душі, духа). На стані тілесності відбиваються мотивації, настанови, система смислів індивіда; тілесність зберігає узагальнене

знання людини та являє собою матеріальний, видимий аспект душі й духовної складової» [4, с. 71].

Дослідниця сучасного танцю Н. Чілікіна зазначила, що в постановках багатьох європейських та американських хореографів нині відбувається зміна тілесної моделі від «реального» до «екстремального» тіла (останнє поняття легко застосувати до дефініцій фізичної культури). У цьому разі звичайне, «реальне» тіло перебуває в складній для нього екстремальній ситуації та «працює» в певні моменти, на межі психофізичних можливостей, як це притаманне спортивній практиці. Таким чином, танець стає «не стільки втіленням деяких образів і стосунків, скільки дослідженням сутнісних основ тілесності самого перформера, підводячи художнє до межі з тілесним» [6, с. 237].

Аналіз літератури довів, що тілесно-художні паралелі у фізичній культурі та спорті разом із художньою (танцювальною) культурою поки що вчені не розглядали на рівні мистецько-наукового дослідження, хоча проблемні питання людської тілесності порушено в обох гуманітарних галузях.

Мета статті — виявити та проаналізувати мистецько-видовищні ознаки тілесності у фізичній культурі та спорті паралельно із художньою (насамперед хореографічною) культурою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як соціокультурний феномен, тілесність — це перетворене під впливом соціальних і культурних факторів тіло людини, що виконує певні соціокультурні функції. Долучення «людини тілесної» до соціокультурного простору зумовлює певні трансформації: до природно заданих атрибутів та властивостей тіла додаються характеристики, зумовлені соціальними та культурними впливами.

Фізична культура — це органічна складова загальної культури людського суспільства, сукупність його досягнень у створенні й раціональному використанні спеціальних засобів, методів та умов спрямованого фізичного розвитку людини. Вона є головним засобом підвищення соціальної активності окремої людини, впливає на розвиток культури загалом. Тобто фізична культура — це усвідомлена діяльність людини, соціальної групи, суспільства з удосконалення тілесних, духовних і психічних якостей під впливом природних, соціальних і культурних факторів.

Сучасна фізкультурно-спортивна наука, як відомо, існує у вигляді трьох взаємопов'язаних напрямів: перший вивчає спортсменів та їх спортивну діяльність з точки зору навантажень на організм під час змагань і підготовки до них з метою найпродуктивнішого використання потенціальних фізичних властивостей і здібностей. Другий — це спеціальні прикладні науки, що вивчають загальні проблеми рухової

активності людини та оздоровчі тілесні вправи різних категорій населення. Третій — гуманітарний, або суспільствознавчий, напрям (історія, соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент тощо). Вони здебільшого виконують роль «забезпечення» фізкультурно-спортивної діяльності та допомагають спортивним тренерам вдосконалювати їх педагогічну та професійну майстерність. В усіх трьох напрямках поняття тілесності є достатньо конкретним, формує важливу ціннісну сферу, адже «тілесна індивідуальність, тілесна поведінка та тілесні стосунки формуються під впливом певних соціокультурних факторів» [7, с. 123].

Культурне тіло ніби надбудовується над тілом природним і соціальним, коригуючи механізми життєзабезпечення, унаслідок чого тілесне «Я» виявляється невід'ємним від культурних орієнтацій. Тому проблема тілесності є однією з найскладніших у філософсько-культурологічному дискурсі. Уявлення щодо ідеальної та нормативної тілесності суттєво відрізнялися на різних культурних етапах.

В античній натурфілософії усвідомлювалася невіддільність душі від тіла, формувалися теоретичні передумови онтології людини. Принципи «рівноваги», «гармонії», «подоби» характерні для всього давньогрецького філософського бачення Всесвіту, людини, людського тіла та суспільства.

Протиставлення душі й тіла зумовило аксіологічний аспект у їх розгляді. Наприклад, для Сократа тіло було зовнішньою оболонкою, неважливою для сутності людини. Платонівська концепція душі в тілесній оболонці стверджувала й закріплювала ставлення до людини як до поєднання зовнішнього (тіла) та внутрішнього (душі). Арістотель синтезував натурфілософські погляди на людське тіло з ідеями дуалізму душі та тіла й піддав сумніву принципи єдності душі та тіла.

Антропологічна проблематика в середньовічній філософії підтвердила теологічне розуміння людської тілесності в безпосередній залежності від «духа». В образах людської тілесності епохи Відродження розвивалася ідея взаємозв'язку людської тілесності й одухотвореного Космосу, проявлялося прагнення до цілісного відображення людського тіла в єдності природного та духовного начал, тобто розкривалася цінність людського тіла й підкреслювалася важливість чуттєвої тілесності людського буття.

У сучасних дослідженнях феноменологічний підхід представлений працями А. Арто, Ж. Батая, Е. Гуссерля, М. Бахтіна, М. Мерло-Понті та ін.

При всьому різноманітті проблем, означених у феноменологічній концепції тілесності, існують теоретичні питання, не охоплені проблемним полем цієї теорії. Соціально-історичні форми тілесності

успішніше можна вирішувати в межах соціокультурної концепції. Ця концепція тілесності має певні теоретичні підстави. Гранично загально тілесність тут розуміється як перетворене під впливом соціальних і культурних факторів тіло людини, що володіє соціокультурними значеннями й смислами та виконує певні соціокультурні функції.

Соціокультурна концепція значно збагатила й розширила проблемне поле людської тілесності новими смислами. Тілесність почала розглядатися як відкрита до взаємодії із зовнішнім соціальним і культурним світом. Завдяки соціокультурній концепції тіло знайшло свою пам'ять і різні мови невербальної комунікації.

Тіло, залежно від розгляду (локалізації в проблемному полі взаємодії категорій зовнішнього та внутрішнього), стає об'єктом або суб'єктом. Відповідно до цього змінюються семантичне наповнення й інтерпретація його проблемного поля. Онтологічний статус людини передбачає систематичний аналіз усіх аспектів тілесності людини загалом в усіх різноманітних характеристиках її сутності та існування.

Тобто тілесність людини виявляється її інтегральною характеристикою, що не збігається з тією чи іншою його стороною (наприклад, «біологічною» або «матеріальною» на протигагу «соціальній» або «духовній»), вона охоплює як фізичні, так і метафізичні його параметри.

Тілесність є інтегральною характеристикою екзистенціального досвіду людини, поєднанням природних, соціальних і культурних якостей людського тіла, інтеграцією взаємодії внутрішнього та зовнішнього життєвого простору людини, котра опанувала різні мови тіла під час соціалізації.

Осмилення людської тілесності як просторової структури людського тіла передбачає розгляд тілесності як результату взаємодії внутрішнього та зовнішнього в екзистенційному просторі людини. Пізнання саме цього простору й оволодіння ним в онтогенезі та соціогенезі визначають пізнання й оволодіння зовнішнім світом і діалогічність з усіма іншими життєвими просторами людини. Саме цей первинний простір людини є вихідною точкою для досягнення меж з іншими просторами та слугує першим джерелом символів і кодів, тобто найприроднішим інструментом людини, а також проекцією на зовнішній світ.

Концепція людської тілесності передбачає три типи її вираження. У першому «тілесність виступає як властивість, зануреність у простір індивідуального життя, у другому — у простір міжіндивідуальних зв'язків і в простір буття інших особистостей, а в третьому — як властивість, що занурена в культурно-історичний простір буття. Тілесність людини інтегрує в собі біологічне, соціальне та культурне

внаслідок взаємопроекцій зовнішнього та внутрішнього просторів людини» [3, с. 278].

Розвитком первинних уявлень про взаємозв'язок тіла та духа є соматика — напрям у науці про людське тіло та його рух. Уперше термін «соматика» ввів до наукового обігу американський професор філософії Т. Ханна в 1976 р., описуючи вид навчальних дисциплін, що належать до розумових і тілесних властивостей людини. Соматика вивчає «сомові» тіла у взаємозв'язку з чуттєвим та інтелектуальним проявами (концепція цілісності тіла — розуму — духа). Ця практика успішно використовується не тільки під час відновлення рухових можливостей людини, а й у балетмейстерській практиці.

Дослідження феноменів тіла та його можливостей комунікації з іншими тілами ще у ХХ ст. зумовило виникнення методу «контактної імпровізації», що в результаті виокремився в напрям танцю. Її автор Стів Пекстон розглядав тіло як поєднання соціальної, фізіологічної, просторової, біографічної та іншої інформації. Його перевагу С. Пекстон убачав у «позбавленні рухових штампів і затисків. Тілесна модель контактної імпровізації близька до моделі «тіла без органів», яка в постструктуралістському тілесному дискурсі живиться ідеями театральної концепції А. Арто та пізніше розроблена Ж. Дельозом» [6, с. 236].

Насправді, «тіло без органів» — це метафора звільнення тіла від влади «організму», що визначає порядок розміщення та функціонування органів тіла. Отже, модель, що розглядається, перебуває в загальному контексті контркультурної ідеології соматизації 1960 рр., розкріпачення чуттєвості, звільнення тіла.

Розгляд художніх і культурних явищ крізь призму тілесності здійснений і в працях знаних зарубіжних теоретиків, зокрема Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Р. Барта та ін. Взаємозв'язок філософських концепцій тіла, тілесних практик у культурі та художніх практик сучасного танцю потребує міждисциплінарного, інтеграційного підходу.

Визначаючи тілесність як смислову домінанту культури ХХ ст., дослідники хореографічної культури певною мірою виявляють культурно-історичні моделі тілесності в сучасному танці та використовують методології, що склалися в некласичному філософському дискурсі ХХ ст. Це допомагає розглянути сучасний танець як специфічний невербальний дискурс тіла.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо: більшість перформативних арт-практик безпосередньо пов'язані з тілесністю — презентацією тіла і як мистецького засобу, і як процесу творення мистецтва, і як результату художнього акту.

Соціально-культурологічна проблема людської тілесності завжди зацікавлювала науковців: як тілесні сили розкриваються в житті та соціальному бутті людини, наскільки значимим є тіло в тій чи іншій філософській парадигмі, якими є взаємозв'язки тіла, душі та духа. Ці питання набувають дедалі більшої актуальності в умовах динамічно функціонуючої інформаційної цивілізації, адже діяльнісна сутність людини, виражена передусім у створенні світу культури, змінює саме біологічне тіло, яке водночас наповнюється ціннісним і символічним змістом. Тіло є природною формою існування людини, органічною складовою людської істоти, що в єдності з духом утворює її цілісність; це вся сума фізіологічних, психологічних та соціальних особливостей людини. Мова тіла, подібно до вербальної, відображає інтелект і спосіб життя людини, її емоційні стани і настрої, звички та життєві принципи.

Тілесність — провідний атрибут людської індивідуальності, що охоплює категорії фізіологічного, психічного, духовного, природного, соціального, культурного та означає «спрямованість тіла», володіння ним і використання в різний спосіб, поширюється на всі види фізичної культури та рухові системи хореографічної культури.

Перспективи подальших розвідок стосуються, насамперед, розширення підходів та практик дослідження тілесності в усіх суміжних галузях культури та компаративному аналізі їх рухових складових з точки зору соматки, тобто у взаємозв'язку із чуттєвими й інтелектуальними проявами.

Список використаних джерел

1. Быховская И. М. Телесность как социокультурный феномен / И. М. Быховская // *Культурология. XX век : энциклопедия* : в 2 т. / [гл. ред., сост. и автор проекта С. Я. Левит]. — Т. 2: М–Я. — СПб. : Университетская книга; ООО «Алетейя», 1998. — С. 249–250.
2. Возний А. П. Тілесність людини як феномен розвитку фізичної культури / А. П. Возний // *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. — Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. — № 2 (10). — С. 113–122.
3. Ібрагімов М. М. Феноменологія тілесності як «тілесний досвід» у сучасному фізкультурно-спортивному просторі / М. М. Ібрагімов // *Теорія і методика фізичного виховання*. — № 3. — 2012. — 359 с.
4. Корецкая Л. Ф. Телесность человека как объект социогуманитарного познания / Л. Ф. Корецкая // *Известия Иркутской государственной экономической академии*. — 2006. — № 1 (46). — С. 69–74.
5. Станіславська К. І. До питання про зміст та розвиток поняття тілесності у філософсько-культурологічній парадигмі / К. І. Станіславська

- // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: [зб. наук. пр.; вип. XXVI]. — Київ : Міленіум, 2011. — С. 39–44.
6. Чілікіна Н. О. Сучасні аспекти філософії тілесності як ключ до мови тіла / Н. О. Чілікіна // Вісник Львівського університету. — Серія: Мистецтвознавство. — Вип. 12. — 2013. — С. 234–241.
 7. Шаталов А. Т. Філософія здоров'я / А. Т. Шаталов. — М. : ИФ РАН, 2001. — 242 с.

References

1. Bykhovskaya I. M. Telesnost kak sotsiokulturnyy fenomen / I. M. Bykhovskaya // Kulturologiya. XX vek : entsiklopediya: v 2 t. / [gl. red., sost. i avtor proyekta S. Ya. Levit]. T. 2 : M–Ya. — SPb. : Universitetskaya kniga; OOO «Aleteya», 1998. — S. 249–250.
2. Voznyi A. P. Tilesnisti liudyny yak fenomen rozvytku fizychnoi kultury / A. P. Voznyi // Filosofii nauky: tradytsii ta innovatsii : naukovyi zhurnal / MON Ukrainy, Sumskyi derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka ; — Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka, 2014. — № 2 (10). — S. 113–122.
3. Ibrahimov M.M. Fenomenolohiia tilesnosti yak «tilesnyi dosvid» u suchasnomu fizkulturno-sportyvnomu prostori / M. M. Ibrahimov // Teoriiia i metodyka fizychnoho vykhovannia. — №3. — 2012.—359 s.
4. Koretskaya L. F. Telesnost cheloveka kak obyekt sotsiogumanitarnogo poznaniya / L. F. Koretskaya // Izvestiya Irkutskoy gosudarstvennoy ekonomicheskoy akademii. — 2006. — № 1 (46). — S. 69–74.
5. Stanislavska K. I. Do pytannia pro zmist ta rozvytok poniattia tilesnosti u filosofsko-kulturolohichnii paradyhmi / K. I. Stanislavska // Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury: [zb. nauk. pr.; vyp. XXVI]. — Kyiv : Milenium, 2011. — S. 39–44
6. Chilikina N. O. Suchasni aspekty filosofii tilesnosti yak kliuch do movy tila / N. O. Chilikina // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia: Mystetstvoznavstvo. — Vyp. 12. — 2013. — S. 234–241.
7. Shatalov A. T. Filosofiya zdorovia / A. T. Shatalov. — M. : IF РАН, 2001. — 242 s.

■ UDC 130.2:[793+796]

Sytchenko K. V., postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
oxyd2011@mail.ru

FORMING CULTURAL CONTENT OF THE CONCEPT OF PHYSICALITY IN THE STUDIES OF PHYSICAL CULTURE AND ART OF DANCE

The aim of the article is to consider the problematic segments of forming the interpretation of the concept of physicality in the cultural studies of dance and sport, i.e. the areas where the human body is subject to both artistic and biomechanical analysis.

Research methodology. The method of modeling a cultural pattern has been applied to identify the whole idea on the subject and the evolution of the nature of the relationship between a spirit and a body. This method is used in the works of famous scholars who have studied the use of physicality in physical education and plastic dance forms.

Results. Choreographic culture is a global art culture industry and is based on the expressive, figurative and symbolic movements of a human body. It is proved that physicality in all kinds of physical education and kinetic systems of choreographic culture is the leading attribute of human individuality that encompasses the physiological, mental, spiritual, natural, social, cultural categories and means "the orientation of the body", its possession and using it in different ways. The author demonstrates three types of physicality expression. Firstly, the physicality serves as a property, absorption in the space of an individual life, secondly — in the space of interindividual relations and in the space of being among other people, and thirdly — as a property, immersed in the cultural and historical life space.

Novelty. The author presents various areas of culturing a somatic principle in a human being in a historical retrospective of the development of various forms of culture.

The practical significance. The research has important implications for the concept of human physicality. The paper may be of a particular interest to the specialists in choreography.

Keywords: physicality, body language, physical education and sports, choreographic culture.

Надійшла до редколегії 05.05.2017 р.